

Linguistic study of Divan Darwish Abbas Gazi and Şāfi ad-Dīn Ishāq Ardabīlī

Rashin Mosayebi*, **Ghasem Sahraee****

Saeed Zohrevand***

Abstract

Gazi dialect is one of the most important dialects which lefts from the Parthian or Pahlavanic in the central regions of Iran and has always been the aim of research by many domestic and foreign scholars. Divan Darwish Abbas Gazi is the oldest and most important literal work in this language that can be an effective source for deeper knowledge in the linguistic studies of this dialect. In this research, the poems of Darwish Abbas Gazi and Fahlaviat of Sheikh Safi al-Din Ardabili have been studied in three levels: phonological, lexical and syntactic. Old Gazi and Azari languages are the remnants of modern Iranian languages in a linguistic subdivision that can be compared linguistically. The findings of this study show many similarities between the phonetic and lexical quality of the two poets; Like the evolution of the phoneme "z" to "y" in both of them. However, there are differences in the phonetic and syntactic composition of the poems of Darwish Abbas and Sheikh Safi. The words left by the two thinkers are often in the form of poetry and have poetic logic (rhythm and rhyme). In addition, both poets in these poems are influenced by the structure of the Persian language. So that many words, combinations and grammatical patterns are derived from Persian

* PhD student at Lorestan University, Rashin.mosayebi@gmail.com

** Assistant Professor of Persian literature at Lorestan University, (corresponding autor)
ghasem.sahrai@yahoo.com

*** Assistant Professor of Persian literature at Lorestan University, zohrevand46z@gmail.com

Date received: 26/12/2022, Date of acceptance: 17/04/2023

Keywords: Dialectology, Gazi dialect, Fahlaviat, Darwish Abbas Gazi, Sheikh Safi al-Din Ardabili.

Gazi dialect is one of the most important dialects which left from the Parthian or Pahlavanic in the central regions of Iran and has always been the aim of research by many domestic and foreign scholars. This dialect, which is part of the northwestern branch and among the central dialects of Iran, is a remnant of the modern Iranian languages, whose speakers speak this language in a small town located in the northwest of Isfahan. Barkhar region, which is frequently called "Balkhar", is a vast plain that is limited to the city of Isfahan from the south, Natanz and Mimeh from the north and northwest, Ardestan from the east, and Najaf Abad from the west. . Barkhar Plain, which is mentioned in old sources as a place between Isfahan, Qom, Kashan and Ray, has a semi-desert climate, hot and dry in summer; And it is cold and dry in winter. The population of this city is around 21,911 people and it is located in the north of Isfahan, is considered part of the central part of Shahinshahr and Meymeh according to the country's divisions, and historically it has always been a part of "Barkhar" region, and for this reason it is known as "Gaz Barkhar. The existence of written literature among the dialects and languages, however remote and with few speakers, is considered a precious treasure for linguistic and even anthropological researches, which are fortunately found in the Gazi language. In the past, central dialects were common throughout the Isfahan region and even the city of Isfahan. But apparently, since the Safavid era and with the expansion of the Persian language in the city and surrounding areas, these dialects gradually declined. The residents of this part of Iran, like many villages and small towns in Iran, have preserved their authenticity for centuries and have been spared from the sting of linguistic invasion. In the same way, the preservation of dialects and languages became effective in enriching Iranian literature and culture in such a way that in some of these dialects, precious literary works such as Divan emerged. One of its prominent examples is found in Gazi language. Diwan Darwish Abbas Gazi is the oldest and most important poetic work in this language, a type of Diwan poetry that dates back to the Qajar period. This divan is composed of various poetic forms, it contains more than three hundred ghazals, hundred odes, masnavis, quatrains and other poetic forms. This divan, which is named after its poet, was written by Darwish Abbas about 150 years ago. His poetry book is also called "Arshad Al-Ould". Most of these sonnets have mystical meanings and educational and moral nuances, but most of all romantic and mystical meanings are waved. Humor and jokes

are the prominent features of Darvish Abbas Ghazi's poetry, which is the reason why his fellow speakers like his poetry. The importance of this forum is revealed when the researcher can learn many linguistic, historical, cultural, and anthropological points during it. Examining the language used in Divan Darvish Abbas Gazi shows that this dialect has undergone changes over the past hundred years. Among the significant phonetic changes, we can mention the removal of the final consonant of the present participle of the verb "to say", i.e. /vaz -/, and the removal of the abrasive chaknai from the beginning of some words. Another one of these changes is the pronunciation change of relative pronouns.

In this research, the poems of Darvish Abbas Gazi and Fahlaviat of Sheikh Safi al-Din Ardabili have been studied in three levels: phonological, lexical and syntactic. Old Gazi and Azari languages are the remnants of modern Iranian languages in a linguistic subdivision that can be compared linguistically. The findings of this study show many similarities between the phonetic and lexical quality of the two poets: Like the evolution of the phoneme "ž" to "y" in both. However, there are differences in the phonetic and syntactic composition of the poems of Darvish Abbas and Sheikh Safi. The words left by the two thinkers are often in the form of poetry and have poetic logic (rhythm and rhyme). In addition, both poets in these poems are influenced by the structure of the Persian language. So that many words, combinations and grammatical patterns are derived from Persian.

Bibliography

- Abolghasemi, Mohsen (1996), Historical grammar of the Persian language, Samt Press, Tehran. [in Persian]
- Bahār, Mohammad-Taqī (2002), stylistic, Zavar press, Tehran, Voll I. [in Persian]
- Bahmani Motlagh, Yadollah, Mohammad Khodadadi (2012); "Examining and comparing the linguistic structure of several mystical prose works with the focus of Knooz al-Hikmeh" in Kohan name Adab Parsi. Third year, second issue, autumn and winter, pp. 3-15. [in Persian]
- Barati, Mahmood (2001), "Why do dialects disappear." The collection of articles of the first gathering of Persian language and literature research, by the efforts of Mohammad Daneshgar. Scientific Association of Persian Language and Literature, Tehran. [in Persian]

- Batani, Mohammadreza (1976), modern linguistic issues, Agah press. [in Persian]
- Dabir moghadam, Mohammad (2008), Language, variety, dialect and accent: local and global applications. Journal of Literary Studies, No. 5, pp. 128-91. [in Persian]
- Fazel, Ahmad (2007) "Verb Structure in Gazi Dialect", Journal of Social and Human Sciences of Shiraz University, 26th Session, 4th Year, pp. 35-53. [in Persian]
- Haghshenas, hasan(2020), the composers of Gaz; Kankash Press, Isfahan. [in Persian]
- Ismaeeli, Mohammad Mehdi (2016), The review of Gaz Barkhar, Humanities, and cultural studies Pazhooheshgah, Tehran. [in Persian]
- Jahangiri, Nader(2008), Language, reflection of time, culture and thought, Agah press, second edition, Tehran. [in Persian]
- Kalbasi, Iran(1991), Farsi Isfahani, Institute of Cultural Studies and Research, Tehran. [in Persian]
- Kasravi, Ahmad (1957) Azari or the ancient language of Azerbaijan. [4th edition], Sharq Press Institute. Tehran. [in Persian]
- Kia, Sadeq(1962), A Guide to Collecting Dialects, Publications of the Department of Popular Culture, Tehran. [in Persian]
- Moghdisi, Abu Abdallah Muhammad bin Ahmad (1982) Ahsan al-Taqasim in the knowledge of the regions, Monzavi, Ali Naghi, Sherkate Moalefan va Motarjemane Iran, Tehran. [in Persian]
- Natel Khanlari, Parviz, (1963)Linguistics and Persian language, Farhang Iran Foundation Publications. Tehran. [in Persian]
- Poorkhaleghi, Mahdokht, "Ghooshma and Baba Lyrics", The collection of articles of the first gathering of Persian language and literature researches, Scientific Association of Persian Language and Literature and Tarbiat Modares University. [in Persian]
- Rezayati Kische khale, Moharam(2005), "Another reflection on the Pahlaviat of Sheikh Safiuddin Ardabili", Journal of Dialectology, No. 4, pp. 128-144. [in Persian]
- Samarin, Wiliam. J; Atari, Latife(2008), Nashre Daneshgahi Press, Tehran. [in Persian]
- Sarkarati, Bahman (2006), Hunted Shadows, Ghatre, Tehran. [in Persian]
- Tafazoli, Ahmad(1972), Information about the old dialect of Isfahan, Name Minovi, Tehran. [in Persian]
- Wilhelm Eilers und Ulrich Schapka. (2012) Westiranische Mundarten aus der Sammlung .:Franz Steiner Verlags, Stuttgart, vol : 1 :(P: 10; 34)
- Zomorodian, Reza (2000), Guide to collecting and describing dialects, Ferdowsi University Press Mashhad. [in Persian]

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و فهلویات شیخ صفی‌الدین اردبیلی

راشین مسیپی*

قاسم صحرائی**، سعید زهره وند***

چکیده

گوش گزی یکی از مهمترین گویش‌های برج‌مانده از پهلوی اشکانی یا پهلوانیک در نواحی مرکزی ایران است که همواره هدف پژوهش بسیاری از محققان داخلی و خارجی قرار گرفته است. دیوان درویش عباس گزی قدیمترین و مهم‌ترین اثر شعری در این زبان است که می‌تواند منبع موثری در شناخت عمیق‌تر در بررسی‌های زبانی این گویش واقع شود. در این تحقیق به بررسی اشعار درویش عباس گزی و فهلویات شیخ صفی‌الدین اردبیلی در سه سطح واجی، واژگانی و نحوی پرداخته شده است. زبان گزی و آذری کهن، بازماندگان زبان‌های ایرانی نو و در یک مجموعه زبانی هستند که می‌توانند به لحاظ زبان‌شناسی مورد مقایسه قرار گیرند. یافته‌های این پژوهش شباهت‌های بسیاری میان کیفیت آوایی و واژگانی دو شاعر نشان می‌دهد؛ مانند تحول واج «ژ» به «ی» در هر دو گویش. هرچند تفاوت‌هایی در ساخت آوایی و نحوی سروده‌های درویش عباس و شیخ صفی دیده می‌شود. سخنان برج‌مانده از دو متفکر، غالباً به صورت شعر و دارای منطق شعری (و در تنگنای وزن و قافیه) است. علاوه بر این هر دو شاعر در این اشعار متأثر از ساختار زبان فارسی هستند. به طوری که بسیاری از واژه‌ها، ترکیب‌ها و الگوی دستوری برگرفته از فارسی است.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، لرستان، ایران، Rashin.mosayebi@gmail.com

** دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، لرستان، ایران (نویسنده مسئول)،

ghasem.sahrai@yahoo.com

*** استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه لرستان، لرستان، ایران، zohrevand46z@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۲۸

کلیدواژه‌ها: گویش‌شناسی، گویش گزی، فهلویات، درویش عباس گزی، شیخ صفی‌الدین اردبیلی.

۱. مقدمه

هر زبان در طول تاریخ خود تحت تأثیر عوامل چندی، از جمله عوامل جغرافیایی، فرهنگی، برخورد زبان‌ها و جز آن، دستخوش دگرگونی‌های فراوان است که در نتیجه آن، گونه‌ها و صورت‌های مختلفی پدیدار می‌گردد که در نتیجه آن گویش‌ها و گونه‌های متعدد در دل یک زبان ملی پدیدار می‌شود. یکی از عناصر مهم فرهنگ و مردم‌شناسی در هر جامعه‌ای، تحقیق و تفحص درباره گونه‌های زبانی و به طور کلی مباحث زبان‌شناسانه است که ما را در شناخت تحولات زبانی، تاریخی، فرهنگی و اجتماعی یاری می‌رساند. زبان فارسی به عنوان یکی از گنجینه‌های غنی زبانی در دنیا، وامدار زبان‌ها و گویش‌های باستانی از هزاره‌های دور است. گویش گزی از جمله گویش‌های بازمانده در ناحیه مرکزی ایران و از نظر زبان‌شناسی جز زیرگروه زبان‌های CPD قرار می‌گیرد و فهلویات برجای مانده از قرون پیش از صفویه، دنیای پر رمز و رازی است که زمینه بحث و تدقیق بسیار دارد.

۲. بیان مسئله

به نظر می‌رسد که یک معیار قاطع برای تعیین مرز دقیق میان مفاهیم زبان و گویش که در تمام موارد قابل استفاده باشد، وجود ندارد و معیارهای گوناگون موجود نیز ممکن است در مواردی با یکدیگر در تعارض قرار گیرند (مدرسی، ۱۳۶۸: ۱۳۹-۱۳۳). در نگاه باطنی، زبان‌هایی را که در داخل مرزهای سیاسی یک کشور متداول‌اند و زبان رسمی نیستند و خط مستقل و ادبیات جداگانه‌ای ندارند گویش می‌نامیم. بدین ترتیب به گیلکی، بلوچی، کردی و غیره باید گویش گفته شود (باطنی، ۱۳۵۴: ۲۸).

با توجه به طبقه‌بندی زبان‌های ایرانی، گزی یکی از گویش‌های زنده و یادگار گذشته تاریخی زبان‌های ایرانی است که جای تحقیق و پژوهش دارد. و برای شناخت هرچه بیشتر این گویش لازم است تا ادبیات موجود آن اعم از مکتوب و شفاهی مورد تفحص قرار گیرد. دیوان درویش عباس گزی - از شاعران عهد قاجار متوفی به سال ۱۳۲۳ هجری قمری - قدیمی‌ترین

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و ... (راشین مسیبی و دیگران) ۴۳۹

و مهم‌ترین اثر ادبی به گویش گزی است که مبنای این تحقیق قرار می‌گیرد. درویش عباس در معرفی خود گفته است:

بابام علی الیک بو و مام موندگار   بابام از گز بو و مام از مورچه خوار

پس از رسیدن به هفت سالگی به تشویق مادرش تحصیل علم را در مکتب خانه فردی به نام ملا عبدالله آغاز کرد. اما طولی نکشید که به علت ناملایمات زندگی و مشکلات اقتصادی ناشی از گرانی و قحطسالی تحصیلات را نیمه تمام گذاشت و به همراه پدر خود به کار مقنی‌گری پرداخت. آثار ذوق شعری در عنفوان نوجوانی در وی پدیدار شد و این امر سبب گشت تا با درویش محل (که احتمالاً در همان زمان خانقاهی هم داشته‌اند) ارتباط برقرار کند و در محافل ادبی آن‌ها شرکت کند و با مطالعه کتب عرفانی به تدریج به مسلک آنان درآید و درویشی را اختیار کند. از مضامین و موضوعات طرح شده در سروده‌هایش استنباط می‌شود که او در زمینه علوم انسانی، مذهبی، ادبی و عرفانی تبحر داشته است. درویش عباس سرانجام در سال ۱۳۸۱ ه. ش. در سن ۵۹ سالگی دار فانی را وداع گفت (ر.ک. حق‌شناس، ۱۳۹۹: ۹۵).

این پژوهش در پی تبیین ویژگی‌های زبانی در سطح آوایی، واژگانی و نحوی دو گویش گزی و زبان ویژه مردم آذربایجان که در فلهویات شیخ صفی‌الدین اردبیلی نمود یافته، است. گویش گزی از جمله گویش‌هایی است که شدیداً در معرض نابودی قرار دارد؛ زیرا با گسترش آموزش همگانی و رسانه‌های گروهی و در نتیجه باسواد شدن و آگاه شدن مردم روستا و شهرک‌ها، زبان رسمی، جایگزین گویش‌ها و زبان‌های محلی‌ای چون گزی شده است و دیری نمی‌گذرد که اینگونه زبان‌های محلی و گویش‌ها از بین می‌رود و تنها در کتاب‌های زبان‌شناسی تاریخی اثری از آنان به یادگار خواهد ماند. از سوی دیگر گویش‌ها و زبان‌های محلی منبع بسیار غنی برای پژوهش‌های زبانی، ادبی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و بررسی‌های تاریخی هستند. گردآوری گویش‌ها و لهجه‌ها و توصیف علمی آن‌ها می‌تواند بسیاری از مشکلات فقه‌اللغوی و دستوری زبان فارسی را حل کند و واژگان آن‌ها در ساختن واژه‌های جدید استفاده شود و بهترین ذخیره بالقوه برای واژه‌سازی در اختیار گویشوران قرار دهد. با استفاده از دستور و واژگان گویش‌ها می‌توان بسیاری از نکات مهمی را که در متون کهن فارسی دری وجود دارد روشن نمود، زیرا این گویش‌ها در حقیقت، ادامه یا هم‌خانواده زبانی است که در متون کهن فارسی به کار رفته است.

۳. فهلویات

بنا به گزارش ابن مقفع یکی از قدیم‌ترین محققان ایرانی در زمینه زبان‌های ایرانی پهلوی منسوب است به فهله که نام ۵ منطقه است: اصفهان، ری، همدان، نهاوند و آذربایجان. این سرزمین‌ها در واقع همان ماد قدیم را تشکیل می‌دهند. چنانکه از یافته‌های خانلری و بهار برمی‌آید در زمان ساسانیان این مناطق با نام پهله یا پرثوا شناخته شده بوده‌اند. در اواخر دوران حکومت اشکانیان ناحیه پهله و فارس مرکز حکومت اشکانیان (مانند اردوان پنجم بوده) و زبان پهلوی اشکانی یا پارتی در این ناحیه رواج داشته که از دیدگاه ریشه‌شناسی به زبان ایرانی میانه شمال - غربی تعلق دارد. به احتمال بسیار این زبان با زبان مادی میانه (که اثر مکتوبی از آن در دست نیست پیوند خورده) و زبانی را به وجود آورده که زبان مرکزی فلات ایران است و واژه فهلوی (معرب) آن است که از آن اشعار زیادی به نام فهلویات یا (شعر گویشی) پس از آن باقیمانده است. (خانلری، ۱۳۴۳: صص ۷۰ و ۱۰۳؛ بهار، ۱۳۸۱، ج ۱: ۱۳۸) تعداد یازده دوییتی یا فهلویات به شیخ صفی منتسب شده است. در یکی از فهلویات منسوب به شیخ نیز شاعر خود را صفی نامیده است. احمد کسروی این یازده فهلوی را در کتاب آذری یا زبان باستان آذربایجان (۱۳۰۴ شمسی) نقل کرده است (کسروی، ۱۳۳۵: ۲۷-۲۸).

۴. گویش گزی

اهالی شهر گز به گویش گزی تکلم می‌کنند. این گویش شباهت‌های بسیاری با گویش‌های اردستانی و نایینی دارد و یکی از اصیل‌ترین گویش‌های ایرانی به شمار می‌رود که قبل از ظهور اسلام زبان رایج ایران مرکزی به شمار می‌رفته است و شعبه‌ای از فارسی باستان و پهلوی است. یکی از ویژگی‌های برجسته و اصالت‌های برجای مانده مردم این شهر، حفظ گویش قدیمی آن است، آشکار است که هیچ زبان و گویشی همواره ثابت و بدون تغییر نمی‌ماند و در گذر زمان دستخوش تحول می‌گردد. اما بعضی از گویش‌ها جوهره ذاتی خود را تا حدی حفظ کرده‌اند. گویش گزی از جمله این گویش‌هاست که خود را از خطر نابودی دور داشته و باقی مانده است.

ارانسکی درباره گویش گزی می‌گوید:

گویش گزی زیر مجموعه زبان‌های ایرانی نو است که تاریخچه شکل‌گیری آن به قرون دوم و سوم ه.ق/ هشتم و نهم میلادی برمی‌گردد. این گویش که در بخش‌های مرکزی ایران در شهری در نزدیک اصفهان رایج است از دسته گویش‌های شمال

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و ... (راشین مسیبی و دیگران) ۴۴۱

غربی ایران و گویش یهودی اصفهان به شمار می‌رود و به عنوان زیرگروه CPD نامیده می‌شوند. بسیاری از روستاهای اطراف اصفهان که اکنون به شهرهای کوچک تبدیل شده‌اند همانند ونیشون، قهرود، کشه، زفره، سده، گز، کفرون دارای گویشی مشابه هستند به طوری که گویشوران آن‌ها با اندکی تفاوت قادر به فهم یکدیگر هستند (ارانسکی، ۱۳۷۸: ۱۴۵).

زبان گزی یکی از گویشهای باقیمانده از پهلوی اشکانی است که مورد توجه بسیاری از پژوهش‌گران داخلی و خارجی مانند: آندره اس، ژوکوفسکی و آیلرس قرار گرفته است، اما چیزی که گویش گزی را از سایر گویشهای cpd متمایز میکند وجود واژگانی معدود از، زبان‌های اروپایی خاصه ریشه ی زبان‌های ژرمنی و زبان ماخوذ از هند و اروپایی تک خانواده یونانی است. این باعث تعجب آیلرس قرار گرفت. و باعث شد که در هنگام اقامت در اصفهان، به ضبط این گویش پردازد.

بعقیده ی آیلرس گز از مهمترین نواحی یهودی نشین از عصر هخامنشی تا امروز بوده و اعتبار والای آن برای یهود بقدری بوده که در قرون وسطی گاه یهودیان اشکنازی، سفاراد و ساکنین بیزانس به این جا کوچیده اند. زیرا شیریه ی مقدس *مان* که بعقیده ی یهود در تابوت عهد در کنار الواح ده فرمان و عصای موسی قرار دارد، در این شهر به عمل می آید. از معدود نواحی خاور میانه که درختان گز آن دارای شیریه ی مان هستند، گز و برخوار، همدان، و حوالی گلپایگان است- و همین کوچ ها گویش گزی را منحصر به فرد میکند.

Wilhelm Eilers und Ulrich Schapka. (2012) Westiranische Mundarten aus der Sammlung (P: 10; 34)

اساس داده‌یابی برای گویش گزی در این پژوهش دیوان شعر درویش عباس گزی است؛ هرچند دشواریهای شعر درویش عباس اندک نیست. نخست، خط شکسته و ناخوانایی است که غالب اشعار را بدان نوشته اند، و بدون حرکت‌گذاری قرائت صحیح کلمات بدست نمی‌آید. نیز دو مصوت پیشین گرد (ö, ü) در گویش گزی هست که خط فارسی برای آنها نشانه ندارد. دیگر تطور زبان است که دریافتن برخی از مفردات و ترکیبها را حتی برای گویشوران کنونی دشوار می‌سازد. شاخص ترین موارد دگرگونی واجی تحول $\tilde{z}$ به v حذف و واکندار شدن t - و s - (بخصوص در ضمائر دوم و سوم شخص مفرد) است. این تحولات در گویش خورزوق (در نزدیکی گز) نیز فعال است و گاه موجب اختلاف تلفظ سالمندان با جوانان است. هم‌چنین است کلمات و اصطلاحاتی که در طی بیش از یک قرن که از زبان سرودن اشعار می‌گذرد متروک گشته است، مانند: تکلر ژن‌تامون «تقلا کردن»، اورتامون «دریدن»، شان و وان «رفت و گفت».

۵. روش پژوهش

پژوهش حاضر به شیوه تحلیلی - توصیفی و مقایسه‌ای فراهم آمده است؛ به عبارت دیگر، پژوهنده به توضیح و مقایسهٔ زبانی دیوان درویش عباس گزی و اشعار منتسب به شیخ صفی‌الدین اردبیلی در سه سطح آوایی، واژگانی و ساختاری پرداخته است. دویته‌های این دیوان با گویش به کار رفته در فهلویات شیخ صفی‌الدین اردبیلی، ما را بهتر در جریان تفاوت‌های ساختاری گویش گزی و فهلویات شیخ صفی و فرآیندهای آوایی صورت گرفته قرار خواهد داد و ما را در درک بهتر از تفاوتها و شباهتهای این دو زبان قرار خواهد داد.

۶. ضرورت تحقیق

تحولات روز افرون عصر صنعت و فناوری و ارتباطات در جهت یکپارچگی، یک‌تازی زبان‌های ملی، گویش‌ها و لهجه‌های محلی را رو به انقراض می‌برد و نسل‌های باز مانده گویشوران آن‌ها نیز کم کم به نسل‌های نو و نا آشنا با آن گویش‌ها جای می‌پردازند. طی دهه‌های اخیر نه تنها گویش‌های فراوانی از بین رفته بلکه زبان‌های زیادی به جمع زبان‌های خاموش پیوسته است. بنابراین کوشش برای حفظ گونه‌های زبانی و گویش‌ها، واژگان و ترکیبات و ضرب‌المثل‌های آن و تهیه اطلسی از پراکندگی این گویش‌ها در ایران ضرورت دارد. هم‌چنین حفظ گویش‌ها دارای امتیازهای فرهنگی فراوانی است. از امثال، اصطلاحات، تعبیرات کنایی و مجازی و در کل زبان تصویری. در این صور بیان، نشانه‌های از احوال اجتماعی و اقتصادی و معیشتی و اخلاقی برجا می‌ماند که مطالعهٔ آن‌ها در علوم اجتماعی و مردم‌شناسی مفید فواید فراوانی است. این تعبیرات رنگ محلی به خود می‌گیرند و حال و هوا و خلقیات محلی را منعکس می‌سازند. این گویش‌ها در حقیقت ادامه، یا هم خانواده زبانی است که در متون کهن فارسی به کار رفته است. با استفاده از دستور و واژگان آن‌ها می‌توان بسیاری از نکات مهمی را که در متون کهن فارسی دری وجود دارد روشن نمود. این پژوهش باب تازه‌ای را در مورد شناخت گویش‌های مرکزی ایران و نیز دنیای پر رمز و راز زبان مردم آذربایجان پیش از استیلای اقوام ترک‌زبان می‌گشاید و با شناخت آثار باقیمانده از این زبان و نمونه‌های مشابه آن آینده‌ای روشن پیش روی محققان و دوست‌داران زبان فارسی قرار می‌دهد. این پژوهش هم‌چنین به صیانت از گویش گزی یاری خواهد رساند و به سبب راه یافتن واژگان اصیل این گویش به زبان معیار موجب غنا بخشیدن به زبان پارسی معیار و ذخیره واژگانی آن می‌شود.

ممکن است این پرسش برای خواننده پیش آید که چرا برای شناخت ساختار گویش گزی که یکی از گویش‌های مرکزی ایران است، آن را باید با آذری که یکی از گویش‌های شمال غربی بوده است، مقایسه کرد، حال آنکه به لحاظ علمی و بر پایه زبان‌شناسی تطبیقی قاعدتاً برای حصول نتیجه‌ای مطمئن این گویش می‌بایست با یکی دیگر از گویش‌های مرکزی مثلاً گویش سدهی، خوانساری و یا سیوندی مقایسه می‌شد. این پرسش گرچه شاید در دیدگاه نخست منطقی به نظر برسد اما گره‌چندانی نمی‌گشاید. چرا که همان‌گونه که در یک خانواده یافتن مشابهت میان دو برادر چندان کار شاق و ممتازی نیست، هنر واقعی آن است که میان اقوام دور این مشابهت‌ها کشف شود. حال وقتی شباهت دو نفر که نسبت دور دارند کشف و بررسی شود یافتن این مشابهت‌ها لذت‌بخش است. به عبارت دیگر اگر چه زبان گزی با زبان‌های مرکزی و هم‌خانواده‌ی خود مثل خوانساری، سدهی و... قرابت بیشتری دارد و مقایسه آن با این زبانهای مرکزی معقول می‌نماید. اما هدف و علت مقایسه‌ی فلهویات گزی با آذری که فاصله‌ی دورتری دارد اینست که نشان داده شود: گرچه هر دو گویش بازمانده پهلوی اشکانی (پهلوانیگ) هستند اما به علت کثرت پارسی‌گویان و سخنوران پارسی‌گوی نامی در این ناحیه، فلهویات آذری بیشتر تحت تاثیر ساختار و دستور زبان فارسی قرار گرفته است. حال آنکه در گویش گزی این تاثیر پذیری کمتر به دید می‌آید. و این تفاوت خود نقطه عطف مهمی در این پژوهش خواهد بود.

۷. پیشینه تحقیق

پیشینه بررسی و یا حداقل اشاره به گویش‌های استان اصفهان به قرن چهارم برمی‌گردد. مقدسی، جغرافیانویس پردقت قرن چهارم هجری، که در احسن التقاسیم اطلاعاتی ارزنده از زبان نواحی گوناگون ایران به دست داده، به زبان اصفهان اشاره‌ای گذرا دارد و بس. او نوشته است: و لسان الأصفهانیین وحش و فیه مد که معنی آن چنین است: زبان اصفهانیان زشت است و در آن کشیدگی هست» (مقدسی، ۱۳۶۱: ۳۹۸) البته شاید معنی دیگری هم از وحش مقدسی برداشت کرد. یکی از معانی وحش تنهایی و گریزان بودن از دیگران است و او بدان سبب که زبان اصفهان با شهرهای دیگر ایران متفاوت است از این صفت استفاده کرده است. و نیز مافروخی در کتاب محاسن اصفهان (تألیف شده میان ۴۶۵ و ۴۸۵ هجری به زبان عربی) کلمات و عباراتی به زبان اصفهانی نقل کرده است. کتاب را حسین بن محمد بن ابی‌الرضای آوی در سال ۷۲۹ هجری به فارسی در آورد و علاوه بر تکرار کلمات و عبارات

مذکور (با اختلافاتی در املاء)، چند کلمه دیگر اصفهانی افزود. این کتاب را شادروان احمد تفضلی با سرمایه سرشاری که از فقه اللغه ایرانی اندوخته بود در مجموعه مقالات «نامه مینوی» مورد تدقیق قرار داده است. (تفضلی، ۱۳۵۰: ۸۶)

نخستین تحقیقات در زمینه گویش سُهی (سویی) توسط فریدریش آندره اس در ۱۸۸۰ انجام پذیرفت که کارش توسط آرتور کریستن سن ویرایش شد. مهمترین کارها در قرن نوزدهم توسط والتین ژووکوسکی انجام پذیرفت و در کتابی به نام موارد لازم برای مطالعه گویش‌های مرکزی ایران جمع آوری شد. (این کتاب هنوز از روسی به انگلیسی یا فارسی ترجمه نشده) این اثر بر اساس یادداشت‌های میدانی نویسنده در سال‌های ۱۸۸۰ میلادی نوشته شده است و دربرگیرنده گویش‌های وانشان، قهرود، کشه، زفره، گر، سده و جامعه یهودی کاشان است. این کار گسترده و با کیفیت بالا تا کنون ستون فقرات مطالعات گویشی برای مناطق مرکزی ایران بوده است. اسکارمن طی دو سفر خود در طول سال‌های ۱۹۰۱ تا ۱۹۰۷ به منطقه مرکز ایران اکثر گویش‌های منطقه را جمع آوری کرد.

ویلهلم آیلرس، تحقیق گسترده‌ای بر گویش گزی، خوانساری و سیوندی انجام داده که طی سال‌های ۱۹۳۶ تا ۱۹۴۰ جمع آوری شده و سپس در دهه ۱۹۶۰ توسط (ایلرس و شاپکا) این تحقیقات عرضه شدند. مقاله کوتاه او در باب گویش کوهپایه (Eilers, 1990) تا امروز منبع اصلی پژوهش این گویش محسوب می‌شود.

از نسل بعدی می‌توان به مکنزی (صاحب فرهنگ کوچک پهلوی) اشاره کرد که متن معاصر از گویش کلیمی - اصفهانی یهودی را به صورت آوانویسی بررسی کرده است. دونالد استیلو نیز مطالبی در سال‌های ۱۹۶۳ تا ۱۹۶۵ در مورد یهودیان اصفهانی، سده، نطنزی و آرانی جمع آوری کرده است. داده‌های جمع آوری شده توسط احسان یارشاطر از مناطق مختلف استان اصفهان، تا حدی منتشر نشده اند (Yarshater, 1989, 1985, 1974). درباره عمده منابع در رابطه با گویش گزی باید به کارهای ژوکوفسکی، هارولد بیلی، ایلرس و شاپکا، محمدی و همکاران (۱۹۲۲) اسماعیلی، فاضل، برجیان و یارشاطر اشاره کرد. به ویژه تحقیق احمد فاضل با نام «ساختار فعل در گویش گزی» راهگشای ما در تدوین این نوشته بوده است.

در زمینه اشعار شیخ صفی می‌توان به پژوهش درخور تقدیر «آذری یا زبان آذربایجان باستان» (۱۳۳۵) از احمد کسروی اشاره کرد. کسروی در این کتاب پژوهشی ریشه‌بسیاری از واژگان موجود در یازده دوبیتی شیخ صفی الدین اردبیلی را تشریح کرده است. احسان یارشاطر در مقاله «آذری» با توصیف قواعد صوتی، خصوصیات صرفی، و همچنین بعضی لغات خاص

این اشعار، سعی کرد جایگاه زبان فهلویات شیخ صفی را در مجموعه گویش های اطراف اردبیل مشخص سازد. دکتر علی اشرف صادقی، نیز در مقاله مفصل خود با عنوان «فهلویات شیخ صفی الدین اردبیلی» (۱۳۸۲) این یازده فهلوی را براساس نسخه خطی براون، و مقابله آن با دو نسخه خطی «صفوه الآثار» از عبدالکاسم محمد اردبیلی، و همچنین متن چاپی «سلسله النسب» نوشته شیخ حسن پیرزاده از نوادگان شیخ زاهد گیلانی تصحیح کرده و به دنبال هر دوبیتی، تحقیقی مستوفی درباره زبان و معنای آن افزوده، و در پایان به بحثی کلی در باره این اشعار پرداخته است. سپس با نقل چهار دوبیتی، دو جمله و چند کلمه اردبیلی دیگر، که در «صفوه الصفا» ابن بزاز آمده، مسائل زبانی و معنایی آن ها را به تفصیل بررسی کرده است. متاخرترین پژوهش درباره یازده دوبیتی شیخ صفی از محرم رضایتی کیشه خاله است. او در «تاملی دیگر در باب فهلویات شیخ صفی» با مرور دوباره این فهلویات مخصوصاً بر پایه گویش تالشی که ظاهراً ویژگی های مشترک زیادی با زبان این اشعار دارد، توانسته پاره ای از زوایای پوشیده و مبهم آن ها را روشن سازد.

۸. بحث و بررسی

نکته قابل توجهی که در خصوص گویش گزی وجود دارد و از اهمیت زیادی برخوردار است، وجود دیوان شعر بزرگ و حجیمی به این گویش محلی از مرحوم درویش عباس گزی (جزی)، شاعر عهد قاجار است. مجموعه اشعار این شاعر، بالغ بر سیزده هزار بیت در قالب های گوناگون غزل، قصیده، مسمط، ترکیب بند، رباعی، دوبیتی و نیز مثنوی است (جزی، ۱۳۸۳). وجود این دیوان ارزشمند سبب شده است دکتر بهرام فره‌وشی این گویش را دارای ادبیات بداند. گویش گزی به واسطه وجود دیوان درویش عباس گزی از معدود گویش های ایرانی است که از آن اثر مکتوبی به جای مانده است. هدف درویش عباس از سرودن این اشعار به گفته خودش، آگاه کردن فرزندانش بوده و از این رو، کتاب خود را «ارشاد الولد» نامیده است. از این کتاب، دو نسخه خطی موجود است (محمدی و دیگران ۱۳۷۱: ۲۲۳ به نقل از اسماعیلی، ۱۳۸۷: ۱۵).

در سوی دیگر این بررسی مقابله ای زبان موسوم به آذری است. در نام گذاری این زبان اختلاف نظر بسیاری وجود دارد. به هر روی گویش و اشعار شیخ صفی الدین اردبیلی برای مقابله و بررسی تطبیقی انتخاب شده است. این زبان به سبب غنای واژگانی و ارزش تاریخی و نیز رازآلود بودن منشاء پیدایش، سبب بحث فراوان شده است. حال با توجه به متنی که از این

گوش در خلال اشعار شیخ صفی‌الدین اردبیلی برجای مانده است میان دو گوش بررسی تطبیقی در سه سطح آوایی و واجی، واژگانی و نحوی صورت می‌گیرد.

۱.۸ سطح آوایی و واجی

ابتدایی‌ترین مقایسه در سطح آوایی صورت می‌گیرد. زیرا در توصیف یک گوش نخست ساخت آوایی آن مورد بررسی قرار می‌گیرد، سپس به مطالعه ساخت دستوری آن پرداخته می‌شود. (سامارین، ۱۳۷۸: ۲۲) در سطح آوایی و واجی در ابتدا باید یادآور شویم از دید در زمانی کیفیت واکه‌های این گوش (i, e, a, u, Ö, ā, ü, ow,) شبیه به زبان‌های ایرانی شمال غربی است. نکته مهم در آشناسی گوش گزی آن است که صامت ژ (Ž) آغازی در گوش گزی وارد شده است. این صامت در اصل اوستایی است و در فارسی میانه، در لغات دخیل مانند دژخوار(دشوار) و دوزخ(دوزخ) آمده است(ابوالقاسمی، ۱۳۸۹: ۱۴)

به دلیل قرار گرفتن این گوش و دیگر گوش‌های مرکزی ایران در منطقه همپوشی (حائل بین زبان‌های شمالی و جنوبی) و در نتیجه به وجود آمدن وضعیت آمیختگی زبانی، مواردی از تحولات آوایی مربوط به زیر شاخه جنوب غربی نیز در آن دیده می‌شود. چنان‌که ضمیر منفصل «من» به واسطه اختلاط با زبان‌های جنوبی به «مو» و واژه «تاب» به «تو» تبدیل شده است. در دیگر سو واج مرکب «ow» هنوز در گوش گزی حفظ شده و در واژگانی چون خو(خواب)، تو(تاو یا تاب)، او(آب) و شو(شب) باقی مانده است.

گوشت و پی و استخون مو او بی بییه	جان در بدن مو در تک و تو بی بییه
jân dar badane mo dar tako tow bibiye	Gušto peyo ostoxone mo ow bibiye
وائنده گومه خویی گو تا حشر بشان	آماده بیه که وقت آن خو بی بییه
âmâda bebe ke vaght ân xow bibiye	vâende gume xoyi gu ta hašr bešân

مو: من / بی بییه: شده است / وائنده: می‌گویند / گومه: می‌خواهم / خویی: یک خوابی / گو: که /

بشان: بروم بن مضارع: شو / آماده بیه: آماده شو(آماده بشو)

ژ (Ž) آغازی در گوش گزی و به ویژه اشعار درویش عباس گزی نیز برجای مانده است:

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و ... (راشین مسیپی و دیگران) ۴۴۷

این دونیا ژنی هو هیچی وفا ندارو   تینی پی اش مشه این غدار بی وفا را
tini peyaš meše in qaddâre bivafâ ra   In dūnya žani ho hiçi vafâ nedâro

(درویش عباس، بی تا: ۱۱)

اندر می و میخانه گرانیش بخوسه   آنی که سبک وژگیته بو رطل گران را

(همان: ۴۸)

به دلیل از میان رفتن این واج در گزی امروز به نسبت یک یا دو نسل پیشتر، بررسی این واج حائز اهمیت است. قبلاً اشاره شد که شاخص ترین موارد دگرگونی واجی تحول $\tilde{z}$ به γ حذف و واگذار شدن t و s (بخصوص در ضمائر دوم و سوم شخص مفرد) است. وجود این تحولات در گویش گزی موجب اختلاف تلفظ سالمندان با جوانان شده است. درک بهتر این فرایند برای از میان رفتن موانع معنایی موثر است. این مدت زمانی اگر در تحول برخی از زبان‌ها ناچیز باشد، برای گویش گزی قابل اغماض نیست، زیرا چنانکه بررسی حاضر نشان می‌دهد نه تنها تطور ذاتی اصوات در این زبان فعال بوده بلکه، از زمان رواج رسانه‌های گروهی تا کنون، گزی مانند هر گویش دیگر ایران از فارسی شتابان اثر پذیرفته و می‌پذیرد و روز به روز موانع بیشتری برای درک معنای گزی دیروز (و بالتبع دیوان درویش عباس) پدید می‌آید. در اشعار شیخ صفی نیز «ژ» کاربرد داشته است. همچنانکه در گزی «ژ» به «ی» بدل می‌شود در فلهویات شیخ صفی «ژ» در این کاربرد گاهی به «ز»، «ی» و گاه به «ج» بدل می‌شده است:

صمیم صافیم گنجان نمایم   بدل درده ژرم تن بی دوایم

(ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۱)

«درده ژر» به معنی «دردمند» است و $\tilde{z}$ در این ترکیب با تبدیل t میان واکی به r که یکی از تحولات آوایی رایج در زبان آذری و گویش‌های منشعب از آن (مانند کلاسنوری و هرزنی و غیره) است، مأخوذ از $\tilde{z}$ -jata به معنی «زده» از ریشه $\tilde{z}$ -gan «زدن» است. قس. «غم زده» در فارسی. در شعری دیگر از شیخ صفی، این واج پدیدار گشته است:

بته درده ژران از بوجیـنم درد   آنده پاشان بوریم چون خاک و چون گرد
مرگ [و] ژیریم بمیان دردمندان بور   ره باویان بهمراهی شویم برد

(همان: ۳۵۰)

۲.۸ سطح واژگانی

بررسی تطبیقی دو شعر نشان می‌دهد که هر دو شاعر گرچه از واژگان گویشی استفاده کرده‌اند اما بسیار تحت تأثیر ساخت نحوی زبان فارسی هستند. شیخ صفی، فعل اسنادی را با «ه» در دیره البته به فتحه و درویش عباس گزی با بیه (باشد) نشان داده است. در شعر درویش عباس گزی واژگانی به کار رفته است که بسیار به واژگان زبان تاتی و تالشی (زبان حقیقی شیخ صفی نزدیک است. مرور دوبارهٔ این فہلویات و تأملی دیگر دربارهٔ آن‌ها، مخصوصاً بر پایهٔ گویش تالشی که ظاهراً ویژگی‌های مشترک زیادی با زبان این اشعار دارد، چه بسا بتواند پاره‌ای از زوایای پوشیده و مبهم آن‌ها را روشن سازد. (ر.ک. رضایتی، ۱۳۸۶) چنانکه بی‌بیه در تالشی معادل بیه؛ وائنده: می‌گویند معادل وائن؛ بشان: بروم در تالشی بشوم؛ آماده بیه: آماده شو (آماده بشو) در تالشی معادل آماده بپ است.

میان ضمائر اشعار هر دو شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دیده می‌شود. در زبان گزی ضمائر شخصی به ترتیب زیر است:

مو (mo)، تو (to)، اون (un)، آما (âmâ)، شوما (shumâ)، اونا (unâ). چنانکه در این شعر درویش عباس گزی از «مو» استفاده کرده است. اما شیخ صفی‌الدین اردبیلی در برخی اشعار از ضمیر اول شخص «از» که بازمانده فارسی میانهٔ زردشتی و آن هم بازماندهٔ azəm اوستایی است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۹: ۱۰۳) بهره گرفته است:

کس به هستی نبرده ره به اویان   از به نیستی چو یاران خاک پام

(ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۱۱)

شعر زیر از درویش عباس گزی که در فضای اندرز سروده شده تحت تأثیر رباعی‌ها و قطعات اندرزی فارسی است. بدین ترتیب از نظر ساخت نحوی و واژگانی بیشترین شباهت را به ساختار صرفی و نحوی زبان فارسی دارد. تنها در برخی از واژگان این شعر، فرایندهای واجی صورت گرفته است:

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و ... (راشین مسیبی و دیگران) ۴۴۹

از هر طرفی می‌روی و آیی تو   چه سال، چه ما، چه هفته، چه رو و چه شو
یک فاتحه‌ای به خاک ما خوان و بوره   یک همتی از تربت ما خواه و برو

(درویش عباس، بی تا: ۷)

رو: در فرایند حذف گاهی یک واحد زنجیری تحت شرایط خاصی از زنجیره گفتار حذف می‌شود (زمردیان، ۱۳۸۳: ۴۲). چنانکه بر اثر کم‌کوشی زبانی، واج «ز» در «روز» حذف شده است.

و: در فرایند ابدال گاهی در زنجیره گفتار یک واحد زنجیری به واحد زنجیری دیگر مبدل می‌شود. یک نوع آن، ابدال تاریخی است که در آن یک همخوان یا واکه به همخوان یاواکه دیگری تبدیل می‌شود. کما اینکه در نمونه «شو» (šow) «ب» به «و» (ow) بدل گشته است. تنها واژه «بوره» در معنی «بیا» از ساختی متفاوت با زبان فارسی برخوردار است. این واژه معادل «بری» در تالشی جنوبی است. شعر زیر از شیخ صفی که تقریباً در همین ساختار (هرچند با تغییر جایگاه مخاطب) سروده شده است نیز به سبب تأثیر اندیشگانی از زبان فارسی در سطح واژگانی نیز به فارسی نزدیک گشته است:

بمن جانی بده از جان‌ور بوم   بمن نطقی بده از دم آور بوم
بمن گوشی بده ارجش نوا بور   هرآنکه وانگ زد از واخبر بوم

(ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۲۳۱)

در این شعر «به» (= ba) حرف اضافه پیشین است که استعمال آن در تالشی شمالی بیش از تالشی مرکزی و جنوبی است. این حرف از محدود حروفی است که قبل از اسم و ضمیر به کار می‌روند. در تالشی مرکزی و جنوبی، کاربرد آن با اسم کمتر، و با ضمیر بیشتر است. در تالشی اغلب حروف اضافه حالت پسوندی دارند. «دم اور» در مصراع دوم، مجازاً به معنی «سخن گو» است. /a-var/ از پیشوند فاعلی /a-/ و ماده مضارع /

var ساخته شده و به معنی «آورنده» است. «زد» در تالشی، به صورت /žə/ به کار می‌رود و مصدر آن /že/ و /žande/ است. /ž/ آغازی ایرانی باستان، معمولاً در گویش‌های ایرانی شمال غربی حفظ شده و گاه به /y/ و در موارد معدودی هم به /j/ و /z/ تبدیل شده است (رضایتی، ۱۳۸۴: ۱۳۰)

در دوبیتی دیگر بانه (بشوم) معادل بوبوم در تالشی و بونه شرق گیلانی است. وینه (می‌بینی) معادل وینی تالشی که دوبیتی‌های مندرج در صفوه الصفا نیز کاربرد دارد است. و مشه (مشه) معادل مَش تالشی و نوشو گیلکی است. در «توند» نیز تنها یک فرایند واجی صورت گرفته است. نکتهٔ دیگر کاربرد حرف تأکید «د» است. این حرف در گزی نشانهٔ تأکید است (اسماعیلی، ۱۳۸۶: ۴۱) به نظر می‌رسد این حرف تخفیف یافتهٔ «دیگر» باشد که امروزه به گستردگی در زبان فارسی عامیانه کاربرد دارد. حرف تأکید «د» با همین کیفیت در تالشی امروز که میراث‌دار شیخ صفی است کاربرد دارد.

به قربون قد و بالات بانه   فدای عارض زیبات بانه

Be qorbune qado bâlât bâne   fadâye ?areze zibât bâne

مورا وینه خاراخارا مشه توند   که هر چه توند شه دونبالد د یانه

Mo râ vine xârâ xârâ meše tund   ke harche tund she dunbâld de yâne

(درویش عباس، بی‌تا)

بر همین اساس شعری از شیخ صفی‌الدین اردبیلی در اینجا ذکر می‌گردد که حائز واژه‌ای تاریخی مشابه است:

دلر کوهی سر او ونده نی بور   عشق جویی که وریان بسته نی بور

حلم باغ شریعت مانده ریزان   روحر بازی به پرواز ونده نی بور

(ابن بزاز، ۱۳۷۳: ۲۳۱)

در این دوبیتی از شیخ صفی واژهٔ ونده (vénde) بازمانده از زبان‌های هند و ایرانی است و «نی» (né) با «ی» مجهول هنوز در بسیاری از گویش‌هایی ایرانی مانند یزدی، قمی، تالشی و خود گویش گزی به کار می‌رود. شباهت میان گویش بهره گرفته در اشعار منتسب به شیخ صفی و گویش گزی بسیار است. اسماعیلی تغییراتی آوایی برای زبان گزی برشمرده است که مشابهت‌هایی با اشعار شیخ صفی دارد: «از تغییرات آوایی چشمگیر می‌توان به حذف هم‌خوان پایانی ماده مضارع فعل «گفتن» یعنی /vâz-/ و حذف سایشی چاکنایی از آغاز برخی کلمات اشاره کرد. بر این اساس واژه‌هایی مانند /bevâze/ «بگویی»، /vâziye/ «می‌گویی»، /hete/ «بده»، /hu/ «است، هست»، /nehu/ «نیست» و /hamun/ «هنوز» امروزه به ترتیب به صورت / neu / / u / / ete / / vaiye / bevâe / و / / amun/ تلفظ می‌شوند. (اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۱۴)

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و ... (راشین مسیبی و دیگران) ۴۵۱

همان هوی[و]همان هوی[و]همان هوی   همان کوشن، همان دشت و همان کوی
آز واجیم اویان تنها چو من بور   بهر شهری شرم هی های هی هوی

«آز» در مصراع سوم، شکل دیگری از «از» است که در تالشی شمالی، بویژه گویش عنبرانی در حالت فاعلی به کار می‌رود.

«واجیم» در مصراع سوم، ماضی استمراری از مصدر /vāte/ به معنی «گفتن» است که از مادهٔ مضارع /vāj/ و شناسهٔ اول شخص مفرد /-ima/ ساخته شده است

واژگان به کار رفته در شعر زیر بدین صورت است. گودونه: می‌خواهید. فعل «خواستن» در گویش گزی با ماده مضارع گو (gu) و ماده ماضی گومبا (gumbā) ساخته می‌شود. در این نمونه درویش عباس گزی ساخت مضارع التزامی را به کار برده است.

شیدون: بروید، کنیدون: بکنید، متیدون: ندهید.

اگر گودونه راهی عشق شیدون   درختی عشق را از دل کنیدون
اگر در کله مله هوش دارید   آدم که عاشقه پندش متیدون

(درویش عباس، بی تا: ۱)

درویش عباس گزی در این شعر متأثر از ساختار شعری فارسی است. به طوری که بسیاری از واژه‌ها و ترکیب‌ها برگرفته از فارسی است. «اگر»، «راهی عشق»، «دارید» و تقریباً ترکیب «درختی عشق» وام‌واژه‌هایی از زبان فارسی هستند. چراکه شاعر به تبعیت از شاعران ادب پارسی این شعر را سروده و سخت در اندیشه و ساختار متأثر از آنان است. فلهویات شیخ صفی نیز تا حدود زیادی از خط و زبان فارسی متأثر بوده‌اند. سرایندگان «فلهویات» از یک سو می‌بایست سلیقه هم‌زبانان را رعایت می‌کردند و از دیگر سو خواه ناخواه از سخن دری با آن پایگاه بلندش اثر می‌پذیرفتند. نمونه‌هایی از تأثیر زبان و نحو فارسی را بر این اشعار ذکر می‌کنیم:

صفیم، صافیم، گنجان‌نمایم، درده ژرم، بی‌دوایم، ره، یاران و خاک‌پایم، درده ژران و دردمندان، شیخ، ماران و بی‌وفایان، شهر، نام، دامن و دو، احسان و پهلوان، اهل دلان، نشته‌ای، مردان و تو، نمونه‌هایی از وام‌واژه‌ها و ترکیب‌های فارسی موجود در شعر شیخ صفی است.

۳.۸ سطح نحوی

سخنان برجای مانده از دو متفکر، غالباً به صورت شعر و دارای منطق شعر فارسی (و در تنگنای وزن و قافیه) است. علاوه بر این هر دو شاعر در این اشعار متأثر از ساختار زبان فارسی هستند. به طوری که بسیاری از واژه‌ها ترکیب‌ها و چینش واژگان (الگوی نحوی) برگرفته از فارسی است. وقتی که شیخ صفوی از عباراتی مانند: چون خاک، چون گرد و میان دردمندان؛ دست استاد؛ نام مصطفی و دامن مصطفی؛ سر او و باغ شریعت؛ سخن اهل دلان؛ بر او یانی و دل من استفاده کرده سبب گشته الگوی نحوی فارسی (نهاد، مفعول (یا متمم) و فعل) را رعایت کند.

البته شعر درویش عباس در عین تأثر، تمایز خود را با شعر فارسی حفظ کرده است. چنان‌که در شعر مذکور فعل‌ها هویت گزی خود را حفظ کرده‌اند. در زبان گزی «ون» (on) به صورت اختیاری و بیشتر به سبب احترام به شناسه افزوده می‌شود. این نشانه در برخی از گویش‌های مرکزی ایران مانند قمی نیز مشاهده می‌شود. در نمونه زیر، درویش عباس گزی در ساختاری کاملاً فارسی شده مانند «ای» منادا در ابتدای کلام، ترکیب طبع انانیت، سر مویی، غرض ندارم، در گوش گیر:

ای پوره بَش بی یوزه سر منزل صفا را	نه یا شه و نه وا شه بَش و لکه با و وا را
اگر دور خوسیه از خود طبع انانیت را	یانیت بران که وینه وهم شه و گدا را
و تو آما تینی سر مویی غرض ندارم	در گوش گیر پند یاران بی ریا را
آهن دلا بترسه از آه آتشینم	نرمت کرو اگر به، سف تر زسنگ خارا
این حسن که تو داره خیلی به چشم نزیکو	که نذر تندرستی گاهی یه ماچ آما را
این دنیا ژنی هو هیچی وفا ندارو	تینی پی اش مشه این غدار بی وفا را
این فیس و وا که داره کی شوئه از تو آخر	تا از تهت کی نشته واخوس فیس و وا را

(حقوق شناس، ۱۳۹۹: ۹۵)

شیخ صفی و درویش عباس هر دو به منظومه فکری صوفیانه تعلق دارند و

صوفیه عموماً در حوزه زبان، از بیانی ساده و روان با واژگانی کهن، که بیشتر تا قرن ششم هجری کاربرد داشته، با درصد بالایی از واژه‌های عربی بهره می‌گیرند.

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و ... (راشین مسیبی و دیگران) ۴۵۳

جمله‌هایشان غالباً کوتاه است و از هر دو گونه ایجاز (حذف و قصر) در کلام خود بهره می‌برند (بهمنی مطلق، خدادادی، ۱۳۹۱: ۱۶).

در دوبیتی زیر از شیخ صفی، ساختار نحوی زبان آذری حفظ شده است. واژه تاریخی اسره (اشک) که برابر با آرسو در گیلکی است در این شعر حائز اهمیت تاریخی است. اما ترکیباتی مانند «مانند سر به سودای تو» و «سر به آستان تو» بر طبق ترکیب‌سازی زبان فارسی هستند:

دیر کین سر به سودای ته کیجی   دیر کین چشم چو خونی آسره ریجی
دیره سر به استانه اچ ته دارم   خود نواجسی کو وربختی چو کیجی

(ابن‌بزاز ۱۳۷۶: ۶۷۷)

۹. نتیجه‌گیری

این مقاله به منظور آشنایی بیشتر با گویش گزی و آذری و برجسته‌ترین شاعران برخاسته از این دو گویش یعنی درویش عباس گزی و شیخ صفی‌الدین اردبیلی تدوین گشته است. بدین‌منظور به مقابله و بررسی ساخت نحوی و آوایی دو گویش، استخراج واج‌ها و ارائه فهرستی از هم‌خوان‌ها و واکه‌های گویش گزی و آذری پرداخته شده است.

در سطح آوایی و واجی آنچه حائز اهمیت است فرایند واجی یکسان در صامت «ژ» است. در هر دو گویش «ژ» کاربرد داشته است. همچنانکه در گزی «ژ» به «ی» بدل می‌شود در فلهولیات شیخ صفی نیز «ژ» گاهی به «ز»، «ی» و گاه به «ج» بدل می‌شده است. بررسی حاضر نشان داد نه تنها تطور ذاتی اصوات در این زبان فعال بوده بلکه، از زمان رواج رسانه‌های گروهی تا کنون، گزی مانند هر گویش دیگر ایران از فارسی، شتابان اثر پذیرفته و به سمت یکسانی آوایی و واکه‌ای با فارسی رفته است.

یافته‌های این پژوهش شباهت‌های بسیاری میان واژه‌های دو شاعر نشان داد. هرچند تفاوت‌هایی در ساخت آوایی و نحوی سروده‌های درویش عباس و شیخ صفی دیده می‌شود. متأسفانه سخنان برجای مانده از دو شاعر، غالباً به صورت شعر و دارای منطق شعری (و در تنگنای وزن و قافیه) است. علاوه بر این هر دو شاعر در این اشعار متأثر از ساختار زبان فارسی هستند. به طوری که بسیاری از واژه‌ها ترکیب‌ها برگرفته از فارسی است. «اگر»، «راهی عشق»، «دارید» و تقریباً ترکیب «درختی عشق» وام‌واژه‌هایی از زبان فارسی هستند. چراکه شاعر به تبعیت از شاعران گرانقدر ادب پارسی این شعر را سروده و سخت در اندیشه و

۴۵۴ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۴، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۲

ساختار متأثر از آنان است. اشعار و دوبیتی‌های شیخ صفی و درویش عباس گزی به سبب شکل ظاهری نزدیک به دوبیتی‌های باباطاهر عربیان برای خواننده فارسی‌گوی نیز خوشایند است. نکته جالب توجه دیگر آنکه شعر هر دو شاعر مورد بحث در عین یگانگی با زبان فارسی، بیگانگی خود را با شعر فارسی حفظ کرده‌اند. چنانکه در اشعار مذکور فعل‌ها هویت گزی و آذری خود را حفظ کرده‌اند.

کتاب‌نامه

- ابوالقاسمی، محسن (۱۳۸۹) دستور تاریخی زبان فارسی، تهران: سمت.
- اسماعیلی، محمدمهدی، (۱۳۹۵) بررسی گویش گز برخوار، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- باطنی، محمد رضا، (۱۳۵۴) مسایل زبان شناسی نوین، تهران: انتشارات آگاه.
- براتی، محمود (۱۳۸۰)، «چرا گویش‌ها از بین می‌روند»، مجموعه مقالات نخستین گردهمایی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، به کوشش محمد دانشگر، تهران: انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی.
- بهار، محمدتقی (۱۳۸۱)، سبک‌شناسی، جلد اول، تهران: زوار.
- بهمنی مطلق، یدالله، خدادادی، محمد (۱۳۹۱) «بررسی و مقایسه ساختار زبانی چند اثر مشهور عرفانی با محوریت کنوزالحکمه» کهن‌نامه ادب پارسی، سال سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان، صص ۱۵-۳
- پورخالقی، مهدخت (۱۳۸۱)، «قوشما و ترانه‌های بابا» مجموعه مقالات نخستین گردهمایی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، تهران: انجمن علمی زبان و ادبیات فارسی و دانشگاه تربیت مدرس.
- تفضلی، احمد (۱۳۵۰) اطلاعاتی درباره لهجه پیشین اصفهان، تهران: نامه مینوی.
- جهانگیری، نادر، (۱۳۸۷) زبان، بازتاب زمان، فرهنگ و اندیشه، چاپ دوم، تهران: آگاه.
- حق‌شناس، حسن (۱۳۹۹) سخن‌سرایان کهن دیار گز، اصفهان: انتشارات کنکاش.
- دبیر مقدم، محمد، (۱۳۸۷)، زبان، گونه، گویش و لهجه: کاربردهای بومی و جهانی. مجله ادب پژوهی، شماره پنجم، صص ۹۱-۱۲۸.
- رضایتی کیشه‌خاله، محرم (۱۳۸۴) «تاملی دیگر در فلهویات شیخ صفی‌الدین اردبیلی»، نشریه گویش‌شناسی، شماره ۴، صص ۱۲۸ تا ۱۴۴.
- زمردیان، رضا (۱۳۷۹)، راهنمای گردآوری و توصیف گویش‌ها، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- سامارین، ویلیام، (۱۳۷۸) زبان شناسی عملی، ترجمه لطیف عطاری، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

بررسی زبانی اشعار درویش عباس گزی و ... (راشین مسیبی و دیگران) ۴۵۵

سرکاراتی، بهمن (۱۳۸۵)، سایه‌های شکار شده، تهران: قطره.

فاضل، احمد (۱۳۸۶) «ساختار فعل در گویش گزی»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره بیست و ششم، سال چهارم، صص ۳۵ تا ۵۳.

کسروی، احمد، (۱۳۳۵) آذری یا زبان باستان آذربایجان. [چاپ چهارم]، تهران: مؤسسه مطبوعاتی شرق.

کلباسی، ایران، ۱۳۷۰، فارسی اصفهانی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

کیا، صادق (۱۳۴۰) راهنمایی گرد آوری گویش‌ها، تهران: انتشارات اداره‌ی فرهنگ عامه.

مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد (۱۳۶۱) احسن التقاسیم فی معرفه الاقانیم، ترجمه علی نقی منزوی، تهران: شرکت مولفان و مترجمان ایران.

ناتل خانلری، پرویز (۱۳۴۳) زبان‌شناسی و زبان فارسی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

Wilhelm Eilers und Ulrich Schapka. (2012) Westiranische Mundarten aus der Sammlung ,:Franz Steiner Verlags, Stuttgart, vol : 1 : (P: 10; 34)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی